

Nederlanden van 1845: meesterwerk Berlage

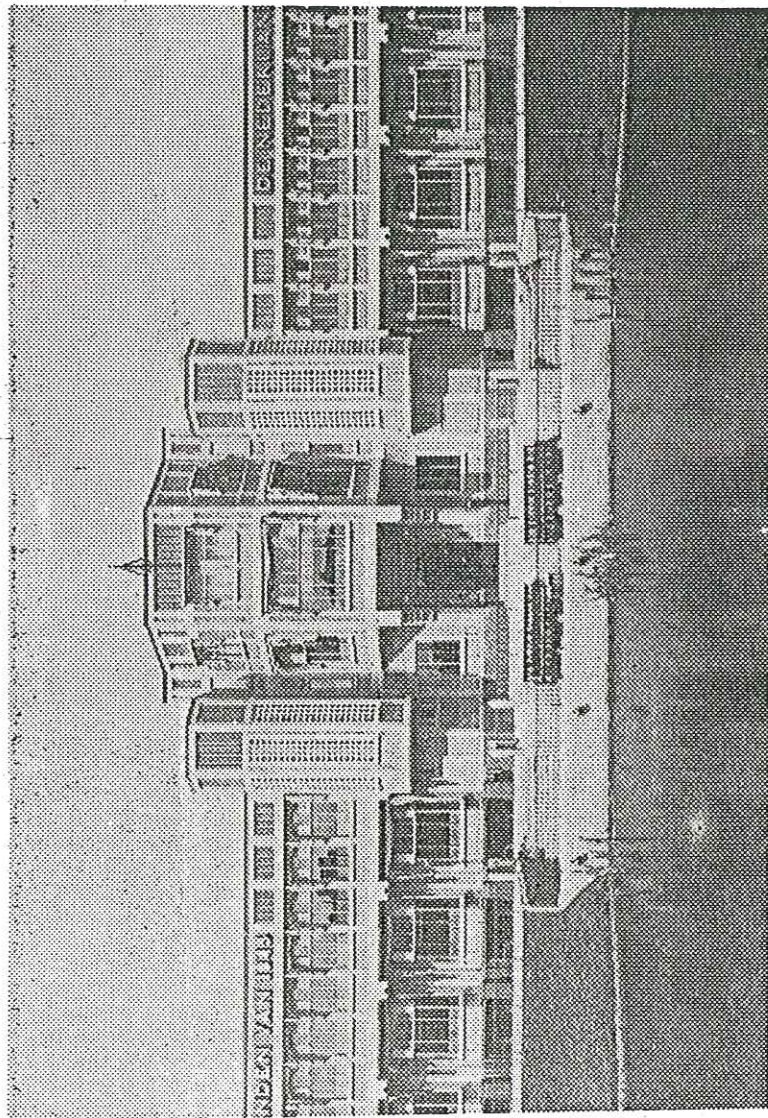
Haagsche Courant 10-8-1987



STAD OP ZICHT

Stad op Zicht is een initiatief van de Haagsche Courant en de Bond van Nederlandse Architecten, afdeling Den Haag.

In de rubriek wordt eens in de vier weken aandacht besteed aan architectuur in Den Haag of omgeving. De redactie wordt met adviezen ter zijde gestaan door Quinten de Wijn, Jan Romke de Vries en Jan Brouwer.



• Toen water, nu parkeerplaats.



• ...prachtige, monumentaal opgezette zalen, waarin de bureaus als pelotons stonden gerangschikt...

door CASPER POSTMAA

Slechts zelden smaakt een architect het genoeg dat hij voor een opdrachtgever zeven gebouwen mag ontwerpen.

De hechte band tussen de verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1845 en de eminente bouwmeester H.P. Berlage mag dan ook gerust uniek worden genoemd. Tussen 1897 en 1930 bouwde de beroemde bouwmeester zeven kantoren voor de maatschappij. Niet ten onrechte werd Berlage dan ook 'de kleermaker van de Nederlanden' genoemd.

Die langdurige samenwerking was voornamelijk gebaseerd op de vriendschap tussen Berlage en Carel Henny, de man die De Nederlanden in het begin van deze eeuw tot grote bloei bracht. De goede relatie tussen hen beiden kwam ook tot uitdrukking in de persoonlijke opdrachten die Henny tijdens zijn leven aan Berlage gaf voor de bouw van twee villa's in Den Haag. Een aan de Koninginnegracht en een aan de Scheveningseweg.

Veel van wat Berlage voor de Nederlanden van 1845 tot stand bracht is nog te zien. Alleen de kantoren in Arnhem en Rotterdam werden in de Tweede Wereldoorlog plat gebombardeerd. Het kantoor in Djakarta bestaat ook nog steeds en is nu in gebruik bij een Indonesische verzekeringsmaatschappij.

In Den Haag resteren nog twee Berlagegebouwen uit de periode Henny: het voormalige 1845 kantoor aan de Drie Hoekjes en het gebouw aan de Groenhoven-

straat. Jarenlang was dit het hoofdkantoor van het concern en in het rijtje Berlage-kantoren wordt dit als een van de fraaiste beschouwd. Een uiterst smaakvolle schepping, vooruitstrevend als architectonische uiting, en bovendien een doorbraak in het denken over hoe een kantoor dient te worden ingericht. Geïnspireerd door de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright introduceerde Berlage aan de Groenhovenstraat het eerste kantoorlandschap. Prachtige, monumentaal opgezette zalen waarin de bureaus als pelotons stonden gerangschikt. De sous-chef er voor en de chef aan het hoofd in een kantoorje dat op borsthoogte was afgescheiden door een gordijntje. De kantoorvleugels liggen eigenlijk als patio's in het hart van het gebouw, zij het dat ze afgedekt zijn met een glazen dak. Op warme zomerdagen werd ter verkoeling het glas met water besproeid. Ook werd er in het gebouw een luchtzuiveringsinstallatie aangebracht, die de kranten in die dagen tot bovenmatig enthousiasme bracht. Het Haagse Volk: „Met staat geslagen voor dit technisch wonder. Het meet- en regelbord waarop men van elk vertrek de atmosferische gesteldheid kan waarnemen doet bijna denken aan de mogelijkheden in de fantastisch film *Metropolis*. Is het bijv. niet wonderbaarlijk, dat de machinist door een enkele handbeweging tocht kan voorkomen, door ergens een tegenlichtstroom op te wekken?“. En Arti en Industrie lyrisch: 'Voortaan zal een verblijf in het hooggebergte ongeveer synoniem zijn met het leven van

een ambtenaar bij de Nederlanden van 1845'.

Toch was het niet deze voorloper van de airconditioning die de meeste opschudding veroorzaakte. De wijze waarop Berlage de betonnen constructie aan de buitenzijde in de gevel liet zien, werd als het meest vernieuwende element beschouwd. De heersende mening in die tijd was dat beton lelijk was, geen gevoel tot uitdrukking kon brengen en dus moest worden weggemoffeld. Berlage logenstrafte die opvatting door het hele netwerk van vloeren en balken niet alleen naakt te tonen, maar het zelfs te accentueren door de opengebleven vlakken op te vullen met bakstenen. Het beton zelf werd gezandstraald waardoor de kiezelstructuur werd benadrukt. Dat effect is later teniet gedaan toen in het kader van een renovatie de betonlaag met fijn gemalen kiezel werd bepleisterd. De oude structuur is nog zichtbaar op de hoek van de Groenhovenstraat en de Burnierstraat, waar het straatnaambordje is verdwenen en de originele afwerking is te zien.

De fabrikanten van gewapend beton waren uiterst gelukkig met de schepping van Berlage. Eindelijk werd aangetoond, dat beton een volwaardig bouw materiaal was, dat evenals bakstenen, gezien mocht worden. Uit het blad *Gewapend Beton*: 'Maar nu is Berlage aan den gang gegaan. Hij weet de taak van den bouwmeester. Al die jammerklachten overslaande, heeft hij overlegd en gepeild wat met gewapend beton gedaan kan worden. Hij heeft den aard van het materiaal onderkend en in zijn

bouwwerk dien aard door de constructie en door de uitdrukking van de stof verklaard'.

Opbouw

Toen Prins Hendrik 5 maart 1927 het gebouw voor geopend verklaarde, was dit in de bouwgeschiedenis van het kantoor een mijlpaal, maar geen eindpunt. Er zou nog veel gebeuren voordat het gebouw zijn huidige omvang kreeg. Al in de ontwerpfase hield Berlage er rekening mee dat er in de verre toekomst nog een tweede verdieping zou worden toegevoegd. Pas in 1952 werd aan de hand van tekeningen van Berlage begonnen met de uitvoering van de uitbreiding. Tegelijkertijd werd er een vleugel aan de Burnierstraat toegevoegd en werd de zijde aan de Raamweg weer opgebouwd. Dit deel was in de oorlog op last van de Duitsers gesloopt omdat het in het schootsveld van een kanon stond.

Naast alle toevoegingen is het concept van Berlage ook op enkele plaatsen beschadigd. Het kantoorlandschap is omgebouwd tot een cellenkantoor waardoor de ruimtelijke werking geheel is verdwenen. Een geruststelling is dat de verbouwing zo is geschied dat een mogelijke nieuwe gebruiker de oorspronkelijke structuur weer kan herstellen.

Van de inrichting zoals die indertijd door Berlage is ontworpen is alleen de commissarissenkamer nog intact. Een statige ruimte waarin alles tot in de details van de hand van de grote meester was. Ook na de opening hield Berlage in de gaten of alles bleef zoals het was. Ooit stapte hij tijdens een vergadering de commissarissenkamer binnen, omdat hij van mening was dat de gordijnen niet goed hingen. „De verhouding tussen Berlage en De Nederlanden van 1845 was uitermate goed. Maar tijdens het bouwproces liet Berlage wel blijken dat er maar een de baas was. En dat was hijzelf”, weet een oudere medewerker uit overlevring.

Evenwicht

De ernstigste aantasting van het hoofdkantoor van de Nederlanden van 1845 heeft buiten het gebouw plaatsgehad. Als goed architect heeft Berlage zijn ontwerp in evenwicht gebracht met de omgeving. Hij deed dat door aan de kant van de Groenhovenstraat tegenover de hoofdingang een 'prachtig plantsoen te tekenen met een bordes aan het water. Het personeel kon zich in deze lieflijke omgeving tijdens de lunchpauze verpozen. Een functie waarvan druk gebruik werd gemaakt. Tot dat in 1960 door een brute gemeentelijke ingreep het water werd overkluisd, zodat nu op de plaats waar ooit waterlelies bloeiden en de banken van Berlage over het water uitkeken, rijen auto's staan geparkeerd.

Wat de toekomst van het gebouw betreft, ziet het er naar uit dat de Nationale Nederlanden zich terugtrekt als gebruiker zodra er een nieuw hoofdkantoor aan de Utrechtsebaan wordt gebouwd. De meest logische nieuwe eigenaar van het complex is de Shell die een hele reeks gebouwen, van matige architectonische kwaliteit, in het Benoordenhout bezit. Want hoewel de meest Shell-gebouwen van recent datum zijn, kunnen ze geen van alle in de schaduw staan van het meesterwerk van Berlage.

Nationale Nederlanden misschien luxueus hotel



'De Nederlanden van 1845' aan de Raamweg.

FOTO HANS DE BAKKER

DOOR HERMAN ROSENBERG

Den Haag – Het door de bouwmeester H. P. Berlage ontworpen kantoorgebouw van Nationale Nederlanden aan de Raamweg wordt misschien verbouwd tot vijfsterren-hotel. De Duitse projectontwikkelaar Köllmann laat onderzoeken of er voldoende mogelijkheden zijn. Indien dat niet het geval is, wordt het gebouw gerenoveerd en opnieuw als kantoor op de markt gebracht. Köllmann heeft het gebouw anderhalf jaar geleden gekocht van Nationale Nederlanden. Het verzekeringsconcern houdt het echter in gebruik tot eind

1994, wanneer de nieuwe kantoorkolos boven de Utrechtsebaan klaar is. Volgens een woordvoester van de Nederlandse vestiging van Köllmann in Utrecht is het onderzoek naar de toekomst van het monumentale kantoorgebouw nog niet afgerond.

Kantoortuin

Berlage ontwierp het kantoor in de jaren 1921-1922, in opdracht van Carel Henny, directeur van de verzekeringsfirma De Nederlanden van 1845. Het werd voltooid in 1927. Revolutionair was dat de architect het betonnen skelet van het gebouw in de gevels zichtbaar

maakte. Een ander nieuwtje was het principe van de kantoortuin, dat Berlage overnam uit de Verenigde Staten en als eerste in Nederland gebruikte. Deze weidse, met glas overdekte ruimten, liggen als overdekte patio's in het gebouw.

Aan de zijde van de Groenhoventstraat, bij de hoofdingang, ontwierp de architect een fraaie waterpartij. Deze werd in 1960 opgeofferd voor de aanleg van een parkeerterrein.

In de jaren vijftig werd het gebouw met een verdieping verhoogd. De verantwoordelijke architect, C.M. Kranenburg, volgde hierbij nauw de uitgangspunten van Berlage.

Aangezien 'De Nederlanden van 1845' op de monumentenlijst staat, mag er aan het exterieur niets worden veranderd. De kantoortuinen in het gebouw zijn in de loop der tijden opgedeeld in kleinere kamers, maar die ingreep zou bij een renovatie weer ongedaan kunnen worden gemaakt. De vraag is echter of dit de hotelplannen niet in de weg staat. Medewerkers van de gemeentelijke afdeling monumentenzorg hebben daarom met Köllmann contact opgenomen. Volgens ir. R. de Booy heeft de bouwkundig adviseur van het bedrijf positief gereageerd op de suggestie de oude situatie te herstellen.

PLAN VOOR HOTEL VAN DE BAAN

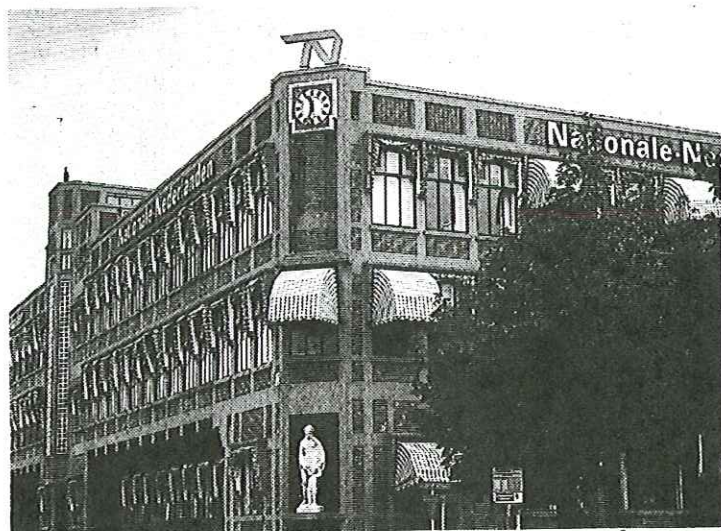
Berlagegebouw blijft kantoor

DOOR DANNY VERBAAN

Den Haag — Het sierlijke 'Nationale-Nederlanden-gebouw' aan de Raamweg wordt verbouwd en krijgt daarna zijn functie terug als kantoor. Eerdere suggesties om in het monumentale pand een hotel of een hoogwaardig winkelcentrum te vestigen zijn van de baan; onderzoek wees uit dat beide opties niet rendabel zouden zijn.

Dit wordt bevestigd door projectmanager Chr. Stoffelsma van het bedrijf Köllmann Real Estate in Rotterdam, een dochter van de Duitse Köllmann-groep. Deze projectontwikkelingsmaatschappij nam het kantoor enkele jaren geleden over van verzekeringsconcern Nationale-Nederlanden. Het kwam beschikbaar, omdat de laatste onlangs naar de nieuwbouw boven de Utrechtsebaan (de 'Haagse Poort') verhuisde. Het gebouw, op de hoek met de Groenhovenstraat (pal achter het Shell-complex), verrees tussen 1924 en 1927. Het ontwerp is van de belangrijke architect H.P. Berlage. Gedurende de Tweede Wereldoorlog lieten de Duitsers een gedeelte slopen ten behoeve van het schietoefeld van hun verdedigingswerken. Begin jaren vijftig werd het kantoor verhoogd met een derde verdieping die overigens ook al in de oorspronkelijke plannen van Berlage was getekend. „We gaan het van binnen renoveren en opknappen”, aldus Stoffelsma. „De installaties worden verbeterd en de liften gaan we vervangen”. Allerlei latere 'toevoegingen' die niet in het ontwerp stonden, zoals losse scheidingswanden en verlaagde plafonds, worden gesloopt. Er is nog geen bedrijf gevonden dat zich straks in het kantoor wil vestigen.

Omdat het kantoor op de lijst van beschermde monumenten staat, wordt overleg gevoerd



ARCHIEFFOTO

Het voormalige pand van Nationale-Nederlanden aan de Groenhovenstraat/hoek Raamweg.

met vertegenwoordigers van de afdeling Monumentenzorg. Deze tonen zich uiterst tevreden met het verloop van de plannen. Een onderwerp van nadere studie is de manier waarop de ramen worden vervangen. Köllmann geeft de voorkeur aan dubbele beglazing met aluminium lijsten; Monumentenzorg staat op het standpunt dat die het ontwerp van Berlage in elk geval geen geweld mogen aandoen.

Ondertussen is al wel het kolossale, helder witte beeld van de vrouw met het kind verwijderd dat vanaf 1954 op een rand op de hoek met de Raamweg heeft gestaan. Het was destijds een geschenk van de tussenpersonen aan Nationale-Nederlanden, dat het in het kader van de recente verhuizing heeft meegenomen. „Op die hoek zat oorspronkelijk een raam. Wij hadden er geen bezwaar tegen dat dat nu weer is teruggekomen”, zegt R. de Booy van Monumentenzorg. Ook het beeldmerk en de naam van de verzekeringsmaatschappij zijn inmiddels van de gevel gehaald.

Restauratie van Nederlanden 1845



ARCHIEFFOTO

Het kantoor aan de Groenhovenstraat dat in 1927 door prins Hendrik is geopend. Toen was het nog een etage lager.

Den Haag — Het voormalige kantoor van de Nederlanden van 1845 aan de Groenhovenstraat wordt gerestaureerd. De eigenaar, de Duitse projectontwikkelaar Köllmann, heeft de architecten Wouter Zaaijer uit Amsterdam en Jürgen Willen uit Frankfurt opdracht gegeven het door dr. H. P. Berlage ontworpen pand uit 1927 zoveel mogelijk in de oude staat terug

te brengen. Na de restauratie zal het gebouw weer als kantoor worden verhuurd.

De laatste gebruiker, Nationale-Nederlanden, had ondermeer de befaamde kantoortuinen op de begane grond dichtgetimmerd met kleine kamertjes. Architect Zaaijer: „Het is een echte restauratie waarbij we in de geest van Berlage enkele nieuwe elementen zullen

toevoegen. Het gaat daarbij voornamelijk om technische voorzieningen als airconditioning en liften”. De architecten onderzoeken of het mogelijk is om de glazen daken van de kantoortuinen, net als vroeger, in de zomer met water te koelen. Eerder was er sprake van dat Köllmann het gebouw zou ombouwen tot hotel.

'Nederlanden van 1845' weer kantoor: geen Berlage Plaza

DOOR CASPER POSTMAA

Den Haag — Voor de deur stond een weelde aan Porsches, geschoren boompjes in terracotta potten en een portier met hoge hoed en tressen. Berlage zou van het één meer hebben opgekeken dan van het andere, maar uiteindelijk toch zijn hand over het hart hebben gehaald. Want al die opsmuk luidt het herstel in van het kantoor dat de grote meester in de jaren twintig ontwierp voor zijn favoriete klant: verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1845. Gisteren vierde de Duitse eigenaar Köllmann met zijn gasten aan de Groenhóvenstraat het feit dat de grote opknapbeurt van het kantoor nu eindelijk gaat beginnen. Toen Berlage het gebouw tussen 1922 en 1924 ontwierp, was het baanbrekend dankzij de revolutionaire betonconstructie, die door het metselwerk heen zichtbaar was, en de kantoortuinen die in die dagen nóg meer opzien baarden. In deze royale ruimten werkten de klerken van 'De Nederlanden', de bureaus als soldaten in het gelid, in zalen met glazen daken waardoor het licht overvloedig binnenviel. Een moderner kantoor kende Nederland toen niet, maar in de loop der jaren konden de gebruikers steeds moeilijker met die nieuwe verworvenheden overweg. De glazen overkapping kreeg een witte verflaag om de zon te weren en de kantoortuinen vielen uiteen in een puzzel van kleine kamertjes.

Wat bleef was de schoonheid van Berlages schepping: prachtige trappenhuisen, rijk geornamenteerde draagconstructies, weelderige lambrizeringen en een afgewogen gevoel voor verhoudingen. Ook de uitbrei-

ding uit 1954, al aangegeven door Berlage maar uitgevoerd door Dudok, betekende geen breuk in de compositie.

Karakter

Sinds enkele jaren is de Duitse projectontwikkelaar Köllmann uit Wiesbaden de nieuwe eigenaar. Begeleid door de architecten Jürgen Willen (Duitsland) en de Amsterdammer J.R. van den Oever krijgt 'De Nederlanden van 1845' zijn oorspronkelijke karakter terug. De kamertjes verdwijnen weer, de plafonds worden hersteld en dankzij nieuwe installaties zijn de kantoortuinen weer koel en kan de witte verf dus van de glazen daken. Een makkelijke klus heeft de projectontwikkelaar niet aan de schepping van Berlage gehad. In de plannenmakerij evolueerde het oude kantoor van hotel, via een winkelcentrum à la Magna Plaza tot uiteindelijk, toch weer, kantoor.

Een winkelcentrum (Berglage Plaza?) was commercieel niet haalbaar. Een hotel zou alleen rendabel zijn als er vijf sterren op konden prijken, maar voor zo'n luxe accommodatie was het gebouw te klein.

Er zijn nog geen nieuwe gebruikers voor het kantoor. Wel is men in onderhandeling met drie gegadigden. Begin 1996 zal de restauratie van 'De Nederlanden van 1845' zijn voltooid. Daarmee is een belangrijke stap gezet in de Berlage-revival die de residentie doormaakt. Recent is begonnen met het herstel van twee door hem ontworpen villa's (waaronder Berlages woning aan de Violonweg), maar de kroon op het werk zal de grootscheepse restauratie van het Gemeentemuseum zijn. Nu nog broos en lek, straks weer de parel van de vooroorlogse architectuur in Den Haag.

MOOIESTE KANTOOR VAN DEN HAAG STAAT LEEG

Licht brengt Berlage weer tot leven

Het in 1924 door H.P. Berlage ontworpen kantoor voor de Nederlanden van 1845 aan de Groenhovenstraat is gerestaureerd. Köllmann investeerde 70 miljoen mark in een monument waar de markt eigenlijk niet op zit te wachten.

DOOR CASPER POSTMAA

Den Haag — De eerste kennismaking met de 'Nederlanden van 1845' in de Haagse Groenhovenstraat was ergens in het midden van de jaren vijftig. Als doodstille verstekeling op mijn vaders bagagedrager eindigde ons fietstochtje die ochtend niet voor de kleuterschool maar bij een statig gebouw dat met zijn voeten in het groen stond.

Achter de portier was een verheven, stralende ruimte waar heren in en uit schreden. 'Grote mensen doen dus inderdaad belangrijk werk', luidde mijn kinderconclusie. Want zo zag de late (1924) schepping van H.P. Berlage (1856-1934) eruit: voornaam.

Belangrijk werk? Twaalf jaar later was het onmogelijk om als vakantiewerker bij 'de Nederlanden' dat oordeel nog eens te onderschrijven. Eindeloze kaartenbakken napluizen op overleden verzekerden. Voor een zestienjarige was dat een marteling, terwijl buiten de zon scheen.

We werkten in een grote zaal waar de bureaus, als een peloton, in rijen waren gegroepeerd. Op een vooruitgeschoven post ervóór zat als een sergeant de sous-chef, en daar weer achter huisde de afdelingschef in een

glazen hokje. Zelden heb ik later, op de militaire dienst na, zo'n afleesbare hiërarchie gezien.

Hoe geestdodend het klerkenbestaan binnen die strenge formatie ook was, vrijwel iedereen die er werkte voelde zich op een of andere manier gekoesterd door de monumentale kracht die van de architectuur uitging. Niet dat het gezwoeg er aangenamer door werd, maar de ruimtelijke werking van de zaal met dat merkwaardige licht van boven gaf elke handeling iets voornaams. Het gebouw niveleerde niet de waarde van zijn gebruikers, zoals de tegenwoordige kantoren veelal doen, maar trachtte ze juist te verheffen.

Eendjes

Het voorlaatste bezoek dateert van ongeveer tien jaar geleden. De Nationale-Nederlanden (de erfgenaam van '1845') was uit het voormalige hoofdkantoor getrokken en liet de krant toe voor een laatste rondgang. Het gebouw stond er nog wel, maar de geest van zijn schepper, H.P. Berlage, was verdreven. Als een piramide met een leeggeroofde tombe bleef het achter. De ruimtelijkheid die hij had gecreëerd — en waarvoor hij inspiratie had opgedaan bij

Frank Lloyd Wright in Chicago — was volledig tenietgedaan. Zijn revolutionaire kantoorruinen waren dichtgetimmerd, zijn lange doorzichten verdwenen.

Ook was de waterpartij gedempt die Berlage aan de Groenhovenstraat tezamen met het gebouw had ontworpen en waar het personeel tussen de middag in de zon zat en de eendjes voerde. Het gebouw stond niet langer met zijn voeten in het groen.

Ongetwijfeld was dit het dieptepunt in het bestaan van het minst bekende van Berlages grote meesterwerken. Het nieuwe leven van het gebouw begon met horten en stoten. De Nationale-Nederlanden ging er ten onrechte van uit dat Shell als machtige buurman de zaak wel zou overnemen. Köllmann uit Wiesbaden was wel geïnteresseerd, maar daarmee was het voortbestaan van het monument allerm minst verzekerd. Aanvankelijk wilde de projectontwikkelaar weer van het gebouw af. Toen dat niet lukte probeerde Köllmann het eerst als hotel en later zelfs als supermarkt af te zetten. Ingrijpen van de gemeentelijke dienst Monumentenzorg heeft die rampspoed voorkomen, maar desondanks is het verwonder-

lijk dat de kwaadaardige start tot zo'n verpletterend fraaie finish heeft geleid.

In het persbericht van Köllmann staat dat 'Berlage verrukt zou zijn geweest over de restauratie'. Een gelikte foldertekst, maar deze keer wel waar. Terwijl de zon gisteren hoog aan de hemel stond baadden alle vertrekkende van wat nu het 'Berlage Gebouw' heet, in het licht.

Spectaculair

Niet zonder trots vertelde architect Jürgen Willen uit Wiesbaden dat alle vertrekkende overdag voldoende hebben aan daglicht. De twee grote zalen waar de administrateurs vroeger aan hun pennen kloven, behoren — teruggebracht in hun oude staat — tot de spectaculairste kantoorruimten die Den Haag op dit ogenblik te bieden heeft. De plafonds zijn er de voornaamste blikvangers. Een raster gevuld met melkwitte ruitjes zeef de felle zonnestralen tot een egale maar wel levende stroom diffuus licht.

Uiteraard heeft Jürgen Willen als architect nieuwe elementen moeten toevoegen, maar ze zijn bescheiden en veelal doorzichtig. Het is zoals de folder zegt: Berlage zou ermee kunnen leven.

Aannemers

Ruim 3700 ton rotzooi moest Köllman laten afvoeren voordat er eindelijk weer licht in het hart van het gebouw doordrong. Opmerkelijk is dat de klus geheel door buitenlanders,

adres: Groenhovestraat 2

opmerkingen:

	herkomst Haagsche Courant	datum: 4-6-97
	Gemeente 's-Gravenhage	neg.nr.: monumentenzorg

MOOISTE KANTOOR VAN DEN HAAG STAAT LEEG

Licht brengt Berlage weer tot leven

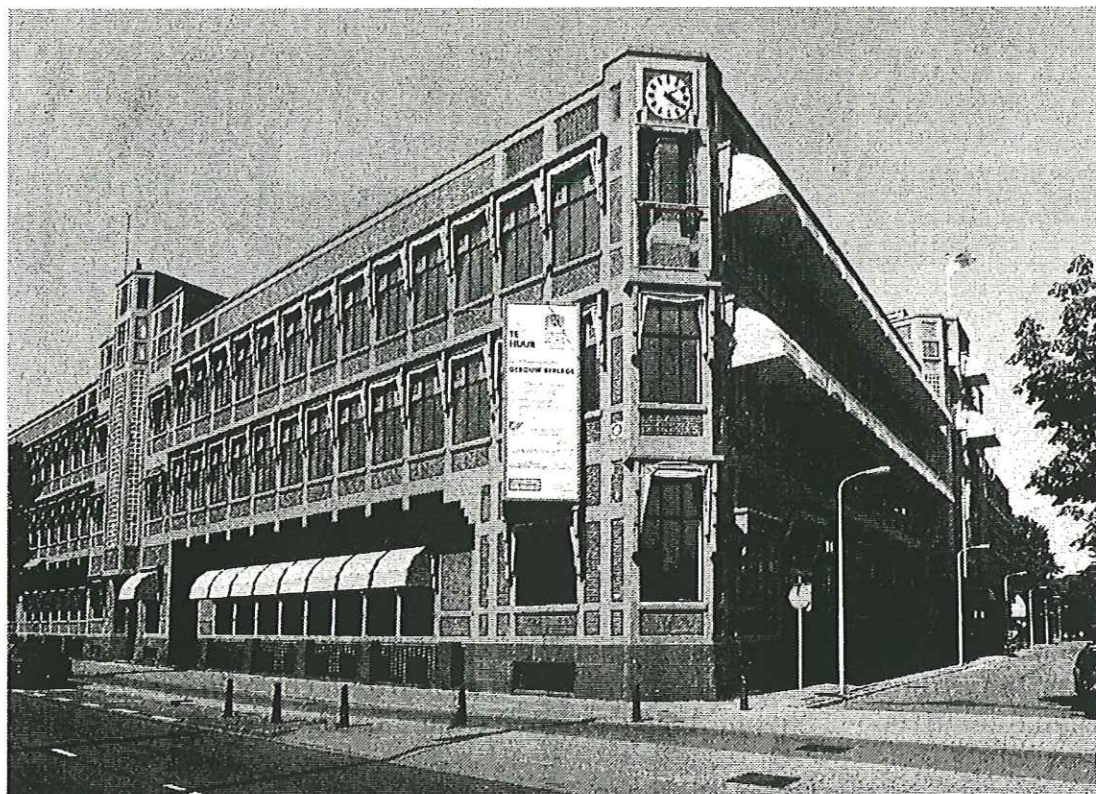


FOTO MAURICE NELWAN

'De Nederlanden van 1845' van Berlage na de recente restauratie.

de Spaanse aannemer 'Contratas y Obras', is geklaard. Köllmann had al bij de Europese aanbesteding gemerkt dat alle uitgenodigde Nederlandse bouwers met dezelfde — hoge — aanbieding uit de bus kwamen. 'Een niet geslaagde poging om buitenlandse concurrentie buiten de deur te houden', concludeerde Köllmann. De Spaanse aannemer haalde vanwege de kosten al het personeel en de helft van de materialen uit Spanje. Uiteindelijk was hij ruim vier miljoen gulden goedkoper dan de Nederlandse bouwers.

Het resultaat is een modern monument waarin het een feest moet zijn om te werken. Toch is de eigenaar er nog niet in geslaagd een bedrijf te vinden dat de 18.000 m² voor 350 gulden per vierkante meter per jaar wil huren. Onderhandelingen met Rijkswaterstaat liepen op het laatste moment op niets uit. Behalve de prijs is ook het oude concept van Berlage een probleem. Sinds de laatste mislukte experimenten met kantoor-tuinen in de jaren zeventig zweert de onroerend-goedmarkt bij cellenkantoren; het Berlage Gebouw negeert die trend.

Köllmann gokt nu op een representatieve gebruiker die de kantoor-tuinen op de begane grond als bibliotheek of voor representatie kan gebruiken. Zolang die ridder op het witte paard zich geen weg door het kreupelhout heeft gehakt, blijft Den Haags mooiste kantoor leegstaan.

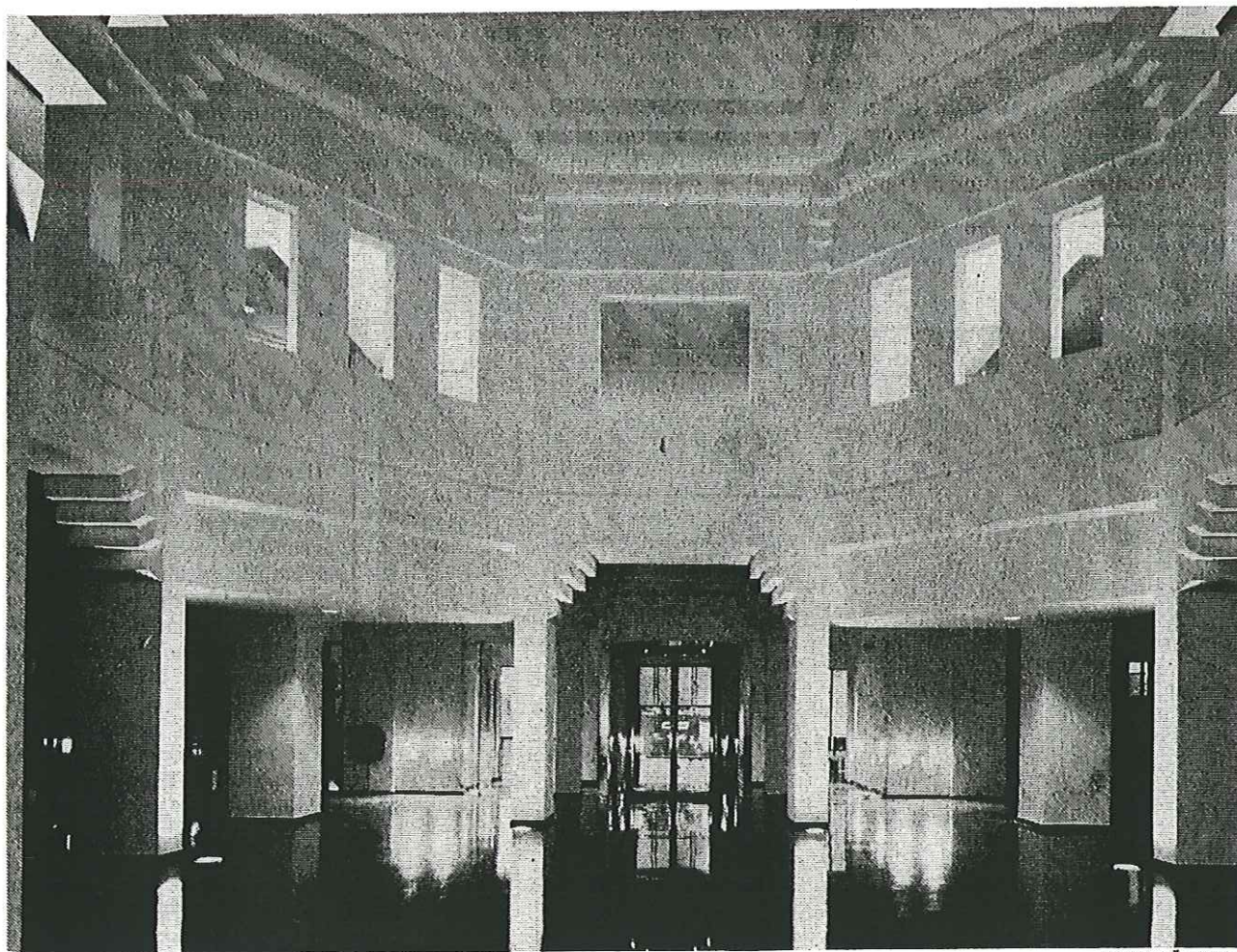
adres: Groenhovestraat 2

opmerkingen:

	herkomst Haagsche Courant	datum: 4-6-97
	Gemeente 's-Gravenhage	neg.nr.: monumentenzorg

MOOISTE KANTOOR VAN DEN HAAG STAAT LEEG

Licht brengt Berlage weer tot leven



FOTO'S KÖLLMANN

De centrale ontvangsthal.

adres: Groenhovestraat 2

opmerkingen:

	herkomst Haagsche Courant	datum: 4-6-97
	Gemeente 's-Gravenhage	neg.nr.: monumentenzorg

MOOIESTE KANTOOR VAN DEN HAAG STAAT LEEG

Licht brengt Berlage weer tot leven



De kantoorruimte waar decennia klerken zwoegden, heeft zijn daglicht terug.

adres: Groenhovestraat 2

opmerkingen:



herkomst Haagsche Courant

datum: 4-6-97

neg.nr.:

Gemeente 's-Gravenhage

monumentenzorg